Карел Чапек

Експеримент професора Роусса

Перекладач: Юрій Лісняк

Джерело: З книги: Чапек К. Війна з саламандрами. Роман. Мати. П'єса. Оповідання.— К.:Дніпро, 1978

Серед присутніх були: міністр внутрішніх справ, міністр юстиції, начальник поліції, кілька депутатів парламенту та високопоставлених урядовців, визначні юристи, провідні вчені — і, звичайно, представники преси: адже без них не обходиться ніде.

— Панове, — почав професор Гарвардського університету Роусс, славетний американський учений, родом чех. — Експеримент, який я вам буду показати, ґрунтується на давніших дослідженнях моїх колег і співробітників; indeed1, нового тут нема нічого, це... м-м-м... really2... Це, як то кажуть, стара пісня!-зраділо вигукнув професор, згадавши підходящий вислів. — Мені належить тільки метод... м-м-м... практичного використання деяких теоретичних висновків. Я прошу насамперед криміналістів оцінити те, що вони будуть побачити, з погляду їхньої practice3. Well4.

Метод мій полягає ось у чому. Я сказатиму вам якесь слово, а ви повинні сказати мені інше слово, перше, яке спаде вам на думку, хай то навіть буде nonsense... м-м-м... дурниця... тобто нісенітниця. І врешті з тих слів, які ви будете мені сказати, я з'ясую, що є в вас у голові: про що ви думаєте і... м-м-м... що приховуєте. Зрозуміли? Я не вдаватимусь у теорію; тут відіграють роль асоціації, придушені бажання, трохи suggestion5 і таке інше. Я скажу коротко: під час експерименту ви повинні... м-м-м... виключити волю й мислення; це вивільнить підсвідомі

connexions6, і я буду з них дізнатися, що... що... — славетний професор зам'явся, шукаючи слів. — Well, what's on the bottom of your mind.

— Що є на дні вашої душі, — підказав хтось.

— Атож, атож,— задоволено підтвердив професор.— Ви тільки повинні вимовляти automatically7, що спливе вам у ту мить на язик, без будь-який контроль, не стримуючи себе. А я потім буду аналізувати ваші уявлення. That's all8. Усе це я спершу хочу показувати вам на одному кримінальному випадку... м-м-м... одному злочинці, а потім на комусь із присутніх — хто захоче. Well, пан начальник поліції зараз буде розповісти вам про того злочинця. Прошу, пане начальнику.

Начальник поліції підвівся й почав:

— Панове, чоловік, якого ви зараз побачите, — слюсар Ченек Суханек, власник клаптя ґрунту в Забеглицях. Він уже тиждень перебуває під попереднім арештом за підозрою в убивстві шофера таксі Йозефа Чепелки, який зник два тижні тому. Підстави для підозри такі: машину зниклого Чепелки знайдено в повітці заарештованого Суханека; на кермі й під сидінням водія є сліди людської крові. Але заарештований відмагається від усього: твердить, що купив машину у Чепелки за шість тисяч, бо сам хотів стати таксистом. Як з'ясовано, зниклий Чепелка справді казав, що хоче продати к бісу свою стару машину й кудись найнятися шофером; але розшукати його досі не пощастило. Оскільки більш ніяких доказів нема, завтра заарештованого Суханека мають передати до слідчої тюрми на Панкраці... Але я дістав дозвіл на те, щоб наш славетний співвітчизник, професор Роусс, провів на ньому свій експеримент. Будь ласка, пане професоре.

— Well, — сказав професор, який тим часом щось швидко записував, — прошу вас, нехай його привести сюди.

Начальник поліції кивнув, і поліцай увів до зали Ченека Суханека — похмурого чолов'ягу, чиє обличчя ніби промовляло: "Ідіть ви всі знаєте куди! Я вам так просто не дамся, і не сподівайтесь!"

— Підійдіть сюди, — суворо покликав його професор Роусс. — Я не буду вас допитувати. Я тільки буду сказати вам слова, а ви зразу відказуйте мені перше слово, яке вам спаде на думку, розумієте? Ну, почали. Склянка!

— Лайно,— злісно відрубав Суханек.

— Слухайте, Суханеку, — зразу втрутився начальник поліції. —Коли ви не відповідатимете як годиться, вас зараз відведуть на допит, чуєте? І допитуватимуть цілу ніч, затямте! Ну, ще раз.

— Склянка,— знову сказав професор Роусс.

— Пиво,— буркнув Суханек.

— Ну от, голубе, — мовив славетний професор, — бачте, як добре.

Суханек підозріливо зиркнув на нього. Чи нема тут якогось підступу?

— Вулиця,— сказав професор.

— Машини,— знехотя відказав Суханек.

— Швидше треба. Хата!

— Поле.

— Верстат.

— Латунь.

— Дуже добре...

Суханек, здавалося, вже не мав нічого проти такої гри.

— Мати!

— Тітка.

— Собака!

— Будка.

— Солдат!

— Артилерист.

Слово за словом, швидше й швидше, і Суханекові вже ставало навіть цікаво: мов у карти граєш, і чого тільки не пригадується в такій грі!

— Дорога, — кидав йому професор Роусс, не даючи звести дух.

— Шосе.

— Прага!

— Бероун.

— Сховати!

— Закопати.

— Витерти!

— Плями.

— Ганчірка!

— Мішок.

— Лопата!

— Садок.

— Яма!

— Паркан.

— Труп!

Мовчанка.

— Труп, — наполегливо повторив професор, — То ви закопали його під парканом, так?

— Я такого не казав! — крикнув Суханек.

— Ви закопали його під парканом у вашому садку,— рішуче повторив Роусс. — Ви вбили його по дорозі до Бероуна. Кров у машині витерли мішком. Де ви діли той мішок?

— Неправда! — закричав Суханек, — Ту машину я в пана Чепелки купив! Що ви мені хочете пришити?..

— Годі, — сказав Роусс. — Я буду попросити, щоб полісмени пішли туди й пошукали. Але це вже не моє діло. Хай цього чоловіка відведуть. Ось вам, панове, будь ласка: експеримент тривав сімнадцять хвилин. Це дуже швидко. Випадок був легенький, так, дурничка. Здебільшого це триває з годину. Ну, а тепер я буду попросити, щоб підійшов хтось із присутніх, і я буду сказати йому слова. Це буде тривати досить довго, бо я не знаю, який у того добродія secret... Як це буде?

— Таємниця, — підказав хтось із зали.

— Так, таємниця, — зрадів наш видатний співвітчизник.— Таємниця. Це забере в нас багато часу, перше ніж той пан буде розкрити перед нами свою вдачу, своє минуле і свої найпотаємніші ideas...

— Думки, — підказав голос із публіки.

— Well. Ну прошу, панове, хто хоче піддавати себе аналізові?

Настала пауза; дехто в залі захихотів, але ніхто не ворухнувся.

— Прошу, — повторив професор Роусс. — Адже це не боляче.

— Ідіть ви, колего, — шепнув міністр внутрішніх справ міністрові юстиції.

— Іди ти, як представник своєї партії, — підштовхував депутат депутата.

— Пане начальнику відділу, може, ви? — заохочував урядовець колегу з іншого міністерства.

Всім ставало вже трохи ніяково, але ніхто не підводився.

— Прошу вас, панове,-втретє сказав американський учений. — Ви ж не боїтеся виказати себе?

Тоді міністр внутрішніх справ обернувся назад і просичав:

— Ну йдіть уже хто-небудь, панове!

Десь у задніх рядах хтось скромно кахикнув і підвівся; то був худорлявий, уже немолодий чоловічок у приношеному костюмі. Від хвилювання в нього аж борлак ходив угору й униз.

— Я... м-м-м... — несміливо почав вія. — Коли ніхто... тоді я дозволю собі...

— Йдіть сюди, — владно перебив його американець.— Сядьте. Кажіть те, що перше спаде на думку. Не задумуйтесь, вимовляйте слова несвідомо, mechanically9. Зрозуміли?

— Так, прошу, — охоче відповів піддослідний, трохи збентежений перед такою високою публікою; потім прокашлявся й налякано закліпав очима, ніби учень, що складає випускні іспити.

— Дуб, — випалив на нього вчений.

— Могутній,— прошепотів старий.

— Як, пробачте? — перепитав учений, не зрозумівши.

— Лісовий велетень, —несміливо пояснив піддослідний.

— А... Вулиця.

— Вулиця... вулиця в урочистих шатах.

— Що ви маєте на увазі?

— Якесь свято, прошу. Або похорон.

— Ах, так. То треба було сказати просто "свято". По змозі одним словом.

— Прошу.

— Гаразд. Торгівля.

— Процвітає. Криза нашої торгівлі. Політичний гендель.

— Гм... Установа.

— Яка, пробачте?

— Однаково. Скажіть будь-яке слово, швидше!

— Якби ви спитали "установи"...

— Well. Установи!

— Відповідні! —радісно вигукнув чоловічок.

— Молот!

— І ковадло. Між молотом і ковадлом. Розбив йому голову молотком.

— Curious...10— пробурчав учений. — Кров!

— До останньої краплі крові. Невинно пролита кров. Історія, писана кров'ю.

— Вогонь!

— Вогнем і мечем. Герой-пожежник. Полум'яна промова. Вогненні слова.

— Дивний випадок, — спантеличено мовив професор. — Ну, ще раз. Ви повинні казати тільки перше слово, яке спаде на думку, чуєте? Тільки те, що automatically вискакує у вас, коли ви чуєте моє слово. Go on11. Рука!

— Рука братньої допомоги. В міцних руках. Зціпивши кулаки. Брудні руки. Дамо по пальцях.

— Очі!

— На очах у всієї громадськості. Замилюють очі. Зняти полуду з очей. Берегти як зіницю ока. Невинні дитячі оченята. Дивитись правді в очі.

— Не так багато. Пиво!

— Плзенське світле. В чаду сп'яніння.

— Музика!

— Велична симфонія. Зіграний оркестр. Нація музикантів. Чарівні звуки. Ансамбль великих держав. Єрихонська сурма. Національний гімн.

— Пляшка!

— З кислотою. Нещасливе кохання. Сконала в лікарні у страшних муках.

— Отрута.

— Дихає отрутою. Отруєні джерела.

Професор Роусс почухав потилицю.

— Never heard that...12 Почнімо спочатку. Панове, я хотів би звернути вашу увагу на те, що завжди треба починати з plain13, звичайних речей, коли з'ясовуєш інтереси піддослідного, його profession14. Ну далі. Рахунок!

— За великим рахунком. Звести рахунки з ворогами. Припадає на наш рахунок.

— Гм. Папір.

— Папір червоніє від сорому, — жваво відказав чоловічок.— Цінні папери. Папір усе стерпить...

— Bless you15, — з досадою сказав професор. — Камінь.

— Хто перший кине каменем. Камінь спотикання. Наріжний камінь. Надгробний камінь. Вічна пам'ять, — промовив піддослідний з щирим зворушенням.

— Колесо!

— Колеса історії. Колесо фортуни. Тріумфальна колісниця. Колісниця Джагернаута.

— Ага! —вигукнув професор Роусс.— That's it16. Обрій.

— Захмарений,— зраділо відказав старий. — Нові хмари на нашому політичному обрії. Широкі обрії.

— Зброя!

— Чиста зброя. У всеозброєнні. З розгорненими знаменами. Отруєна стріла, — натхненно заторохтів піддослідний. — Не складемо зброї. У запалі бою. Виборчі баталії.

— Стихія!

— Розбурхані стихії. Стихійний опір. У своїй стихії.

— Годі! —зупинив його професор Роусс. — Ви працюєте в газеті, правда?

— Так, з вашої ласки, — зрадів піддослідний. — Вже тридцять років. Я репортер Вашатко.

— Дякую вам, — сухо вклонився наш славетний земляк-американець. — Finished, gentlemen17. Аналізом уявлень цього чоловіка ми... м-м-м... з'ясували, що він... є журналістом. Я гадаю, що не варто провадити експеримент далі. It would only waste your time18. Цей експеримент, пробачте, не вдався. So sorry, gentlemen19.

— Ти диви, — вигукнув увечері в редакції пан Вашатко, переглядаючи матеріали, — поліція повідомляє, що труп Йозефа Чепелки знайшли. Він був закопаний у Суханековому садку біля паркана, а під ним лежав закривавлений мішок. Бачте, як угадав той Роусс! Ви не повірите, колего: я йому й слова не сказав про газету, а він як в око вліпив, що я газетяр. "Панове, — каже, — перед вами заслужений, видатний журналіст!.." Ну, і я ж написав у репортажі про його лекцію: "В колах фахівців висновки нашого уславленого співвітчизника здобули щире схвалення". Ні, стривайте, тут треба підправити стиль: "У колах фахівців цікаві висновки нашого уславленого співвітчизника по заслузі здобули щире й одностайне схвалення". Ось тепер буде все як слід

1 Атож (англ.).

2 Справді (англ.).

3 Практика (англ.).

4 Ось так; так ось; ну; гаразд (англ.).

5 Навіювання (англ.).

6 Зв'язки (англ.).

7 Автоматично (англ.).

8 Оце й усе (англ.).

9 Машинально (англ.).

10 Дивно (англ.).

11 Давайте далі (англ.).

12 Такого я ще не чув (англ.).

13 Простих (англ.).

14 Професія (англ.).

15 Тут: бодай вам! (англ.).

16 Ось воно що! (англ.).

17 Кінець, панове (англ.).

18 Нащо марнувати вам час (англ.).

19 Вибачте, панове (англ.).